

Možnosti za nastanek in obstoj arheološkega muzeja na prostem v Posavski regiji

Uroš Bavec

Začnimo z razlago temeljne klasifikacije spomenikov, po kateri sodi med spomeniška območja tudi arheološko območje z naslednjo razlago: *arheološka območja so tiste prostorske enote, ki obsegajo večje arheološke komplekse ali skupine nepremičnih spomenikov.*¹

Ta nekoliko suhoparna definicija kar sama ponuja možnost za novo, morda naivno vprašanje, na katerega bomo v nadaljevanju poskušali odgovoriti. Zanimalo nas bo, ali lahko takšno spomeniško območje že štejemo za muzej na prostem, in če, kakšne vrednote lahko tovrstni muzej ponudi javnosti?

Muzej na prostem je morda najlepše definirala Susan Pearceova. Opredeljuje ga kot vez med arheologijo in javnostjo, ki ravno zato zasluži vso pozornost arheologov (Pearce 1990, 180). Že leta 1984 je to alternativno obliko muzeja analiziral Lipe (po Pearce 1990, 170). Z njegovo analizo bomo skušali odgovoriti na drugi del našega vprašanja, ki zadeva pomen muzeja na prostem. Lipe podaja hierarhijo pomenov in vrednot nekako takole:

- 1) estetska in artistična vrednost (kulturna dediščina nam nudi estetski užitek);
- 2) asociativna in simbolna vrednost (kulturna dediščina nastopa v funkciji simbola preteklosti z različnimi konotacijami: političnimi, tradicionalnimi, osebnimi itd.);
- 3) historična in informativna vrednost (kulturna dediščina je edinstven vir znanja oz. informacij o življenju starodavnih družb; to lahko podoživimo v muzejih na prostem, ki služijo v izobraževalne in raziskovalne namene);
- 4) ekonomska in utilitarna vrednost (muzej na prostem je tudi marketinški prostor, ki ga lahko vnovčimo. Ta vrednota je odvisna od prvih treh; estetske, asociativne in historične. Ekonomska vrednost (marketing) se odvija v muzeju na prostem in ima mnogokrat malo ali skoraj nič skupnega z starodavnimi dejavnostmi na tem prostoru, pač pa s sodobno industrijsko in družbeno vrednoto).

Zakaj se arheologi običajno odločamo za muzej na prostem?

Prvi razlog je zgolj reševanje najdišč, ki ga navadno ogrožajo različni razvojni in urbanistični projekti, drugi razlog, ki je za javnost verjetno boljši, je ta, da muzej na prostem funkcionira v raziskovalne in izobraževalne namene. Za uspešno uresničevanje slednjega je odločilnega pomena vzpostavitev dobrih odnosov med arheologi in urbanisti. Arheologi so pri tem navadno kar kreativni in uspešno sodelujejo. Najdišče postane tako predmet skrbno zamišljenega in problemsko usmerjenega načrtovanja.

Če postavimo muzej na prostem zato, da bi rešili najdišče, so njegove možnosti za preživetje slabše. Njegova sporočilnost je namreč za obiskovalce premalo atraktivna. Lep primer je stanje rimskega pristanišča v Neviodunumu (Drnovo pri Krškem), ki je bilo izkopano in konzervirano že v 60. letih (Petru S. in Petru P. 1978, 7). Vsa prizadevanja arheologov so zaradi različnih vzrokov žal obstala na doseženi stopnji, zato danes predstavlja velik finančni problem že postavitev novih informativnih panojev in osnovno vzdrževanje najdišča.

Če se vrnemo h konceptualnim problemom, bomo priznali, da je najtežja presoja o opravičljivem in potrebnem obsegu izkopavanja na najdišču, da bo pokrajina ostala nedotaknjena tudi za prihodnje generacije. Prav tako ni vedno nujno, da so območja, kjer so bila opravljena izkopavanja, javnosti bolj razumljiva. Včasih so sledovi starodavne poselitve v pokrajini dobro vidni, na primer gomile in prazgodovinska gradišča. Ob tem bi morda veljalo opozoriti še na priporočilo UNESCO v mednarodnih načelih za arheološka izkopavanja, sprejetih na konferenci v New Delhiju leta 1956, ki pravi: *»Na vsakem od večjih najdišč, ki jih že izkopavajo, naj bi pustili točno zaznamovana zemljišča-»priče«-neizkopana, in sicer na več krajih, kar naj omogoči poznejše preverjanje stratigrafije in arheološkega sestava najdišča«.* (za citat glej op. 1, str. 272).

Imperativa konvencionalne odločitve za ustanavljanje muzeja na prostem sta torej jasna: ohranitev in popolno nevmešavanje v najdišče. Ponekod v svetu se kažejo težnje, ki pomenijo temeljito spreminjanje tega stališča. Spoznali so namreč, da so arheološki delovni programi sestavni del širše urbanistične politike, ki vključuje kreacijo pokrajine, obnovitev zaradi urbane pozidave uničenih področij in nastajanje zanimivih središč za obiskovalce. Upajo, da jih bodo ti načrti povezali s prihodnjimi generacijami bodisi neposredno (s pobiranjem vstopnine in prodajo spominkov) bodisi posredno (s vzpodbujanjem lokalne podjetnosti, na primer z različnimi oblikami trženja in vzdrževalnih del).

Kot primer takšnega združenega posega navaja Pearceova pristaniško področje pri Exetru, katerega začetki segajo še v

¹ Definicija je nastala kot odziv delavcev vseh zavodov in strokovnjakov SAZU in Univerze na UNESCO-vo »Priporočilo mednarodnih načel za arheološka izkopavanja«, sprejetih v New Delhiju 5. 12. 1956 in na podlagi »Priporočila zavarovanja kulturnih spomenikov, ki jih ogroža izvajanje javnih in zasebnih del«, sprejetega na zasedanju generalne konference OZN za prosveto, znanost in kulturo 20.11.1968 v Parizu, pri nas objavljena v reviji *Varstvo spomenikov*, št. 13-14, 1970, 281s.

rimsko obdobje. S posegi Mestnega muzeja (*City Museum*), Pomorskega muzeja (*Maritime Museum*), Mestnega zavoda za urbanizem in razvoj (*City Planning Department*) in lokalne gospodarske uprave so to območje, s katerega se je umaknilo morje, ostali pa so vodni kanali, spremenili v zabavišni prostor, ki nudi veliko raznovrstnih aktivnosti, trgovin, stanovanjskih hiš itd. Ta shema je v mestih zelo popularna. V nadaljevanju nas Pearceva opozori še na dva velika ruralna varovana ekvivalenta, kot sta Stonehenge in Maiden Castle, o katerih je menda bilo veliko diskusije, vendar kaj več o njih ne zvemo (Pearce 1990, 172-173).

Za nas so vsekakor bolj zanimivi manjši krajinski parki, ki funkcionirajo na nasipih oz. trdnjaviških okopih iz železne dobe. Navadno so ob njih predstavljene še razne podeželske dejavnosti, ki ustrezajo potrebam sodobnih družin (lončarstvo ipd.). V Sloveniji je precej je najdišč, ki bi že zaradi zanimive lege ustrezala zahtevam postavitve manjšega podeželskega parka. V bližini Brežic najdemo lep primer kontinuirane poselitve na najdišču Velike Malence z bližnjo okolico. Na območju 2-3 km² so ohranjena arheološka najdišča, ki segajo od konca bronaste dobe do časa preseljevanja ljudstev. Vsa najdišča so sicer spomeniško zaščitena, vendar smo bili kljub temu spomladi 1994 prisiljeni izpeljati zaščitno izkopavanje dela rimske vile. Luksuzna podeželska vila z ostanki centralnega ogrevanja (morda celo term) je znana že dolgo časa in kolegi z Regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Novega mesta so nanjo opozarjali od srede osemdesetih let, ko so meritve upornosti tal dale prve obetavne rezultate. Prav tako je znano, da so bili manjši sondažni izkopi opravljeni tu že v šesdesetih in sedemdesetih letih (Petru P., Guštin M.). Neglede na vsa dosedanja dela ostaja del najdišča še vedno zelo ogrožen, tako da lahko v kratkem pričakujemo nove zaščitne posege, ki bodo dali veliko količino novega in atraktivnega gradiva.

Omenjeno arheološko območje je strokovnjakom in širši javnosti morda bolj znano zaradi železnodobnega gradišča na istoimenskem hribu, kjer je še tisoč let kasneje (od Konstantinovega časa pa vse do šestega stoletja n. št.) stal poznorimski pentagonalni kastel z mogočnim obzidjem, ki je bil glede na površino enako velik kot rimska Emona. Za nas je zanimiv predvsem podatek, da naj bi obzidje pred drugo svetovno vojno v celoti izkopali (prim. Vuga 1993, 58-59), žal pa sledov teh izkopavanj danes na terenu ni več moč najti.

Bilo bi krivično, če ne bi opozorili še na problem prazgodovinskih gomil v bližini Gradišča, ki so deloma že raziskane (prim. npr. Guštin 1990), deloma pa zaradi črne gradnje

uničene. Nanje bi bilo potrebno opozoriti vsaj s korektno prezentacijo *in situ*.

Razvojni projekti manjših arheoloških krajinskih parkov so običajno povezani z razpravo o vrednosti restavracije (angl. *conservation*) na eni, in konzervacije (angl. *preservation*) na drugi strani.² Restavracija vključuje ustvarjanje novega pomena (vsebine) za spomenik, in zato ne funkcionira več zgolj kot spomenik-ruševina. Nekdanji samostan, kasneje privatna hiša, lahko z restavracijo postane kulturni dom. Konzervacijska oziroma ohranitvena (*preserve*) etika pa se naslanja na koncept *ohraniti tako, kot je bilo najdeno*. To v praksi pomeni osredotočiti se na točno določen izbran segment v zgodovini, seveda na račun drugega. Problem nastopi v trenutku, ko bi morali izbrati fazo, za katero lahko trdimo, da je bolj avtentična od drugih. Običajno je tako, da je na najdišču prisotnih več zelo pomembnih faz, na katerih je treba simultano delovati (lep primer so Velike Malence - Gradišče). Po drugi strani pa obiskovalci spomenik veliko bolj občudujejo, če sta njegova preteklost in vsebina jasno prikazani. S prezentacijo tlorisa je to moč doseči na precej preprost način. Informativni panoji ob stezi (npr. vila, prazgodovinsko gradišče in poznoantični kastel, gomile) bi najdišče precej približali ljudem. Če bi jim ga hoteli še bolj približati, tega ne bi mogli doseči brez določene rekonstrukcije, ki se mnogim zdi nesprejemljiva.³

Slutimo lahko, da bo odločitev za konzervatorski ali restavratorski poseg ob neki fazi raziskanega najdišča ena naših najtežjih nalog. Zanj se bomo opredelili šele z razumevanjem najdišča v njegovi izvorni celoti (v mislih imam njegov kontekst in njegovo zgodovino). Najlažje bi to dosegli z interpretacijsko strategijo, tj. da ocenimo vsako fazo z njenimi lastnimi merili - z argumenti za in proti. Vendar je to že tema, ki zasluži posebno obravnavo.

Vrnimo se raje k razmišljanju Pearceove, ki pravi, da razvojne tendence arheoloških muzejev na prostem vse bolj krepijo

² Poleg naštetih pojmov restavracije (*conservation*), konzervacije (*preservation*) in rekonstrukcije (*reconstruction*), ločijo še naslednje termine, za katere ni ustreznega slovenskega izraza: *reconstitution* in *recreation*.

³ Teh nevarnosti se precej dobro zavedajo tudi domači spomeniško-varstveni strokovnjaki, ko ugotavljajo, da ima vsak original mnogo pomenov, ki niti strokovnjaku niso takoj razumljivi, ob sami razlagi pa se šele čez leta zavemo, da smo na stranpoti, kjer je posledice nadomestil vzrok in pot cilj (prim. Curk 1993, 3). Dokaj groba je npr. Pearceova, ki citira komentar Johna Ruskina o rekonstrukciji v arheologiji: »Do not talk to me of reconstructions, the whole thing is a lie from the very beginning.«

vezi med dediščino (*heritization*) in sodobnim kapitalizmom; javnost si pač želi doživetij. V nadaljevanju potem ločuje med dediščino, ki je v tem smislu blago kot vsako drugo, in ki naj bi se ga prodajalo kupcem v taki obliki, v kakršni si ga želijo kupovati, in dediščino, ki implicira prenos tradicionalnih vrednot prihodnjim generacijam (Pearce 1990, 174).

Očitno se bomo morali tudi arheologi navaditi na to, da kulturna dediščina ni pomembna le za to, da nas seznanja s preteklostjo; njena nova in bolj pomembna funkcija bo ta, da nam naredi življenje živahnejše. Morda bi našo pozornost zopet preusmerili na že omenjeno interpretacijsko strategijo najdišča (glej sl. 1). Ob naraščajočem turizmu in industriji prostega časa se poraja veliko novih vprašanj, ki presegajo okvir tega prispevka. Končna ocena, kakšno obliko muzeja na prostem si želimo, je v veliki meri odvisna od nas samih. Navadno lahko izbiramo med načelom *lonca medu*, ki privablja veliko število obiskovalcev, in tisto obliko prezentacije, ki bistveno manj uničuje pokrajino. Interpretacijska strategija zaščitenih arheoloških najdišč je torej individualna in zato ni nikoli lahka. Običajno moramo upoštevati še strokovne, recimo temu arheološke zahteve na eni strani in politične pritiske, zahteve lokalnih skupnosti ipd. na drugi strani. Izbor bo seveda vsak utemeljeval po svoje.

Zelo atraktivno področje, ki mora biti javno interpretirano, je tudi samo izkopavanje. Gre za samo naravo arheoloških metod izkopavanja, evidentiranja in rezultatov do katerih pridemo na podlagi izkopavanj. Problem bi bilo moč rešiti s kratkim videozapisom o poteku izkopavanj, ki bi ga obiskovalcem vrteli v razstavnem prostoru muzejske zbirke. Ali bi se to odvijalo v bližnjem muzeju ali v najetih prostorih ob samem najdišču je vprašanje, ki zasluži posebno obravnavo. Obiskovalcem morajo biti na razpolago še zgibanke z načrtom najdišča, kratkim in jedrnatim opisom zgodovine in pomena spomenika, seznamom lokacij in ilustracijami. Zgibanke bi lahko celo dopolnjevali, pač glede na finančne zmožnosti, potek in rezultate raziskav. Izplačalo bi se tudi razmišljati o arheološki delavnici za volonterje in ljubiteljske arheologe. Tem bi časovno omejene termine izkopavanj v počitniški sezoni lahko dopolnili z izleti in drugo turistično ponudbo (čolnarjenje in kopanje na bližnji reki, obisk muzeja in kulturnih spomenikov v bližnji okolici.). Ideja v slovenskem prostoru ni povsem nova; s pridom, čeprav v skromnem obsegu jo je uporabil Arheološki oddelek Filozofske fakultete v Ljubljani za svoja izkopavanja srednjeveškega gradu Stari grad nad Podbočjem. Vendar tu nastopi določen problem, nihče si namreč ne želi navdušenega tropa gorečnejšev, ki v

svoji evforiji dejansko uničujejo spomenik prve kategorije. Iz izkušenj vemo, da kljub prisotnosti arheologa, zaradi neizkušenosti ali prevelike vneme volonterjev, škode včasih ni mogoče preprečiti. Toda ravno na Gradišču v Velikih Malencah se ponuja zadovoljiva rešitev. Sledov starih predvojnih izkopavanj obzidja danes na terenu ni mogoče opaziti, vendar bi jih bilo mogoče na podlagi stare dokumentacije rekonstruirati in potrditi s ponovnimi izkopavanji.

Pri kontinuiranih raziskavah na že začetem projektu Velike Malence bomo morali razmisliti o možnostih za nastanek pravega centra z informativnimi panoji, prostorom za piknik, možnostmi za prenočevanje in primernim razstavnim prostorom. Poseben problem predstavlja rekonstrukcija. Razmišljati o popolni rekonstrukciji obzidja tako kot je bilo pri nas v sicer manjšem obsegu opravljeno na Lanišču nad Kalcami pri Logatcu (prim. Vuga 1993, 30-32), bi bilo zaradi orjaških razsežnosti Gradišča verjetno nerealno. Za takšno prezentacijo bi bil najbolj zanimiv eden od vhodov v Gradišče oz. poznoantično utrdbo. Tudi s tem ima anglosaški svet že določene izkušnje. Podobno razlago rimskih vojaških najdišč so uporabili v Luntu (upravlja ga *Coventry City Museum*), Hadrijanov zid pri Vindolandi in portal vojaške utrdbe South Shields (slednja dva upravlja *Tyne and Wear Museum Service*). Kljub znanstveni doslednosti je tudi tu vedno prisotno odstopanje od avtentičnosti. Že obraba rekonstruiranih stavb, postavljenih v dvajsetem stoletju, ni enaka tisti, ki bi se zgodila v njihovem času. Za noben problem, ki je vezan na prezentacijo zaščitenih arheoloških najdišč in njihove simulacije, ne bomo našli enostavne rešitve. Dobro pa se je zavedati, da ima javnost največ od muzejev na prostem, ki so opremljeni z jasnimi informativnimi panoji in rekonstruirano simulacijo.

Poseben problem predstavlja postavitev stalne razstave *in situ*. Med tremi kategorijami razstav, ki jih poda Harrisova (Harris 1989, 33), nam najzanimivejše možnosti ponujajo razstave tretje kategorije. Gre za izobraževalne ali didaktične razstave. Ob njih se namreč vedno poraja vprašanje, ki je bistveno za vsakega arheologa, ki se mora spoprijeti z muzejsko postavitvijo, in sicer *kako obiskovalcu jasno izraziti naše sporočilo?* Drugo vprašanje, ki je bolj splošno, a zato nič manj pomembno, pa bi bilo: *kaj naredi razstavo uspešno?* Zopet lahko izhajamo iz definicije Susan Pearce, ki ima razstavo (v semantičnem smislu) za kompleksen jezikovni sistem, ki med sabo kombinira objekte vseh vrst: podnapise, grafikone in svetlobna telesa v neko specifično obliko. Kot teoretsko pomoč nam ponuja Saussureovo lingvistično teorijo

in predvsem strukturne dele tega, kar Saussure imenuje *družbeni jezik*. Tako kot je jezik razumljiv v kombinaciji besedila in slovnice, je tudi znanje dostopno v kombinaciji znanja, informacije in interpretacije (materialna kultura nam namreč ob primerni kombinaciji predmetov pove nekaj o njihovi uporabi). Povedano z drugimi besedami, arheološka razstava naj interpretira arheološki material, ali pa naj demonstrira, kako lahko ta material interpretiramo (prim. Pearce 1990, 146-148).

Da v javnosti ne bi ustvarjali stereotipnih predstav o preteklosti, so se arheologi zadnjih petindvajset let ob vsaki arheološki muzejski postavitvi v glavnem opirali na troje izhodišč (Pearce 1990, 168):

1. Postavitve morajo biti usmerjene na lokalna območja, pri tem pa se je treba izogibati univerzalnim subjektom, kot je na primer izvor človeštva; material, ki se na to ne veže, naj se hrani v depozu.
2. Postavitev mora biti časovno dostopna.
3. Postavitev se mora posluževati različnih medijskih tehnik, ki omogočajo ljudem vpogled v eksponate.

Potovanje skozi čas so postavljavci običajno reševali na dva načina. Prvi je statičen in se predvsem osredotoča na en sam segment preteklosti, brez upoštevanja prihodnosti in notranjih vplivov. V našem primeru bi morali na primer paziti, da se ne bi spustili v rekonstrukcijo rimske vile (jedilnice, kuhinje itd.) s klasičnim didaktičnim pristopom. Ob takšnem statičnem pristopu nastanejo vrzeli, ki jih na razstavah navadno izpolnijo s stereotipi vrste - *tako so Rimljani živeli* ipd. Arheologi včasih zanikamo dinamičnost razvoja tudi z razstavljanjem ali predstavitvijo eksotičnega recentnega materiala (npr. avstralskih Aboriginov) ob prazgodovinskem orodju. To navadno počnemo zaradi didaktičnih razlogov, da bi razumeli eno v luči drugega. Takšne razstave so običajno primerne le za šolarje, saj imajo to veliko pomankljivost, da pojmujejo življenje statično.

Obstaja še drugačen, dinamičen pristop, ki ima korenine v kantovsko-heglovski tradiciji. Ta pristop pojmuje zgodovino kot linearen proces, ki je po Gordonu Childu lahko precej pesimističen (stalno izkoriščanje in zatiranje večine človeštva). Nekoliko bolj optimističen je pristop v luči liberalne evolucijske tradicije, saj vidi v zgodovini razvoj in stalen napredek človeštva. Sodobne arheološke razstave so po svojem pristopu večinoma optimistično-dinamične. Dokaj pomembno je še to, kakšen učinek želimo z razstavo doseči. Z občutkom za pravilno postavitve v danih prostorskih

možnostih lahko razstava učinkuje kot zemljevid že znanega terena, kjer so odnosi med deli in celoto razumljivi, znanje pa lahko prikaže tudi kot stimulus za niz odgovorov⁴.

Pred leti sem si v angleškem mestu York ogledal takrat še dokaj novo a izjemno obiskovano postavitve *Yorvik Viking Centra*. Ogled se ob upoštevanju glavnih faz v kulturnem razvoju, prične v orientacijski sobi (*Orientation Hall*), v kateri je pojasnjeno kdo in kaj so Vikingi v resnici bili in se nadaljuje s potovanjem skozi čas v posebnih vagončkih, podobnim tistim iz luna parkov. Vratna vožnja traja 13 minut in pelje obiskovalce skozi zgodnjeindustrijski in srednjeveški York do rekonstrukcije vikinškega Yorvika na najdišču York Coppergate iz 10. stoletja, ki je še dodatno opremljena z »avtentičnimi« zvoki in vonjem. Obisk nato nadaljujemo skozi rekonstrukcijo izkopavanja Coppergatea v sedemdesetih letih, kjer je razstavljena množica restavriranega originalnega materiala (npr. originalen stavbni les), do razstavljene restavratorske delavnice, galerije z razstavljenimi najdbami (*Skipper Gallery*) in na koncu trgovine. Literatura, ki jo obiskovalec na koncu dobi in ves kontekst, ves čas prepričujeta, da je učenje zabava in ker ni na noben način ogrožena akademska integriteta, je celotna zgodba o arheoloških izkopavanjih in njenih posledicah prezentirana na tak način, da uporaba inovativne in visoko domišljajske interpretativne tehnike in tehnologije ljudi še dodatno pritegne.

Kritike rekonstrukcije Coppergatea so bile različne: strokovni ugovori, feministična kritika poveličevanja moške družbe ipd. Vendar bi podobno kot pri dobrem filmu ali knjigi za uspešno arheološko razstavo lahko imeli tisto, ki gledalca pritegne toliko časa, dokler predstavitev ni končana.

Kaj lahko iz tega zaključimo?

Če je razstava prebudila pri obiskovalcu interes in je ta odšel

⁴ Pri postavitvi arheološke razstave bo treba biti pozoren zlasti na problem globine (število oddelitev med razstavnimi prostori), na število t. i. »ringov« (kako postaviti razstavo, da se obiskovalcu ni potrebno vračati po isti poti nazaj) in t. i. »entropije« (ugodje, ki ga obiskovalec pričakuje in je povezano z uporabnostjo razstavnega načrta). Načrt razstave z majhno globino, manjšim ringom učinkuje na obiskovalca kot zemljevid že znanega terena, kjer so odnosi med deli in celoto razumljivi. Nasprotno pa razstava, ki ima visoko stopnjo ugodja (*entropy*), premišljeno globino in velik ring prezentira znanje kot stimulans za različne odmeve na razstavo (Pearce S., 1990, 150-151).

z nje z večjim znanjem in simpatijo, potem predstavitev ni bila zaman in lahko razstavo razumemo kot uspešno.

Literatura

CURK, I. 1993. V premislek ljubitelju in zbiralcu, *Lucas, Revija za poznavalce in ljubitelje umetnin in starin*, 3. let., 5/6, sept./dec., 3s.

CIGLENEČKI, S. 1987. *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jhm Ostaplenraum*, Dela SAZU 31, raz.1, Ljubljana.

GUŠTIN, M. 1990. Velike Malence, *Arheološka najdišča Dolenjske, Arheo (posebna številka)*, 69-70.

HARRIS, S. H. 1989. *Exhibits: Art Form or Educational Medium*, Ecole internationale d'étude de museologie, Brno, 32-41.

PEARCE, S. M. 1990. *Archaeological curatorship*, London, New York, 143-180.

PETRU, S. in PETRU, P. 1978. *Nevioudunum (Drnovo pri Krškem)*, Katalogi in monografije 15.

VUGA, D. 1993. *Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji*, Ljubljana.

Obseg raziskovalnih možnosti, ki so še v skladu s politično voljo

Splošne razvojne možnosti najdiščnega potenciala

Splošni etični in konceptualni problemi

Javnost

Možna socialna in izobrazbena struktura obiskovalcev; priložnostne potrebe, prometnost, vandalizem, katerakoli družbena shema

Arheološka stroka

izkopavanja?, topografija - pregled zemljišča, zbiranje, zbiranje literature itd.

Management prezentacijske strategije

politična odločitev o stopnji finančne pomoči

1) jasen pristop k prezentaciji: informativni panoji/zloženke, informacijski center na najdišču, stopnja rekonstrukcije oz. ohranjenosti, ponovna rekonstrukcija/simulacija

Diskusija z zainteresiranimi institucijami, ki so hkrati potencialni sponzorji

2) Ustrezna dodatna oprema:

parkirni prostori, sanitarije, prostor za piknike, publikacije, osebje, razstava.

Management prezentacijskega načrta

detajlno načrtovanje — Odnovni prispevek k načrtu, vsa potrebna dovoljenja zainteresiranih institucij

Razčlenitev načrta

gradnja, posvetovanje, izdajateljska dejavnost

Novi politični poudarki

Opazovanje prezentacijske strategije — Vzdrževanje stikov z zainteresiranimi

odziv obiskovalcev, spremembe v prezentaciji, vzdrževanje

strankami